

XVI. YÜZYILDA DEMİRCİ ŞEHİRİ

Yrd. Doç. Dr. Kadir ADAMAZ
Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
İlköğretim Bölümü

ÖZ

Günümüzde Osmanlı tarihi üzerine yapılmış olan çalışmalarda bölgesel tarih araştırmaları ön sıralarda bulunmakta ve arşiv vesikaları esas alınarak, şehir, köy vb. yerlerin tarihinin aydınlatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Eskiçağdan beri yerleşime sahne olan ve Saruhanoğulları Beyliği ile XIV. Yüzyıl başlarında Türk egemenliğine giren Saruhan bölgesindeki Demirci şehri, bölgenin 1410'larda tamamen Osmanlı Devleti hâkimiyetine katılması ve Saruhan Sancağı adıyla Osmanlı eyalet sistemi içerisinde yer almasıyla, bu sancağının Demirci kazasının merkezi olmuş, günümüzde de Manisa'nın ilçesi olarak varlığını devam ettirmektedir. XVI. Yüzyılda Saruhan Sancağı kazalarından olan Demirci'nin merkezi konumundaki Demirci şehrinin demografik yapısı çalışma konumuzu teşkil etmektedir. Bu konuda çevre şehirlerle de karşılaştırmalar yapılmaya yoluna gidilmiştir. Çalışmamızın ana kaynaklarını Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivinde bulunan 115 ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 165 numaralı tahrir defterleri oluşturmuştur. XVI. Yüzyılda 13 mahallesi bulunan ve 4 bin civarında nüfusu barındıran Demirci şehrinin bu dönemde çevresindeki birçok şehre göre gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin bu dönemde gayrimüslim nüfus yanında, konar-göçer yerleşmesine de sahne olduğu arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Demirci, şehir, mahalle, nüfus

DEMİRCİ CITY IN THE 16th CENTURY

ABSTRACT

Nowadays, regional history research, carried out on Ottoman History, has turned out to be quite popular and it is seen that history of places such as a city, a village or the like. is tried to be illuminated based upon archive documents. City of Demirci within Saruhan Region, having witnessed settlement since prehistoric times and then with Saruhanoğulları Beylik having entered into the Turkish domination at the beginning of the XIV. Century became a center. When the region fell under the rule of Ottoman Empire in the year 1410, Demirci as the center of this sanjak took place in Ottoman state system under the name of Saruhan Sanjak and, at present it continues its existence as a district of Manisa. Demographical structure of the City of Demirci having been located as the center of Demirci in 16th century, a district of Saruhan Sanjak, constitutes the subject matter of our study. In this regard, comparisons have been made with neighbouring cities. Main resources of our study consist of record books no:115 in Land Registry Record Books Archive and record books no: 165

within Prime Ministry Ottoman Archive. It is understood that Demirci city with 13 settlement areas and approximately a population of 4 thousand people has been more developed, when it is compared to its neighbouring cities. It is proven from archive documents that in that period of the city, it witnessed both non- moslem and nomadic population in addition to its regular settlers.

Keywords: Ottoman, Demirci, city, district, population

D) GİRİŞ

Yerleşmeler genelde iki ana grup altında toplanmakta, şehir ve kır yerleşmeleri olarak isimlendirilmektedir. Kentlerin, kırsal yerleşmelerden en belirgin farklarından biri, nüfusun fazlalığıdır. Ancak bir yerin kırsal veya kentsel yerleşme olarak kabul edilmesinde nüfus tek başına ölçü olamaz. Bunun yanında idarecilerin toplandığı yer olarak idari; tarımdan ziyade, ticaret, sanayi faaliyetlerinin ağırlık kazanmasıyla iktisadi; cami, han, hamam, medrese gibi kurumlarıyla kültürel ve çevreleri için bir merkez olması nedeniyle ulaşım fonksiyonlarıyla kırsal bölgelere göre farklılık gösterir(Şahin-Doğanay-Özcan 2007:338,339).

Osmanlı şehirleri¹ suya düşen bir taş ve etrafına yaydığı halkalara benzetilmiştir. Buna göre taş, merkez camii olup, çarşı birinci halkayı, mahalleler de diğer halkaları oluşturmaktadır. Esnaf ve tüccar çarşıda mesleklerini icra ederken, mahalleler Müslüman ve gayrimüslim mahalleleri olarak ayrıldığı gibi, farklı dine mensup insanların aynı mahallede birlikte ikamet ettikleri de görülmektedir. Müslümanların yaşadığı mahallelerde imamlar, diğerlerinde ise cemaat liderleri, çarşılarda ise lonca reisleri, fertler ile

¹ Osmanlı Devletinde Şehir için bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, 2. Baskı, Doğubatu Yayını, Ankara 2010; İlhan Şahin, “Şehir”, *DİA.*, C. 38, TDV. Yayını, İstanbul 2010; Feridun M. Emecen, “Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylüler”, *Osmanlı*, C. 4, Ankara 1999, s.91-97; Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını, Ankara 1995; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul 1994; Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 7, Ankara 1968, s.53-73; Mehmet Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Şehir Tarihi*, C. 3, S. 6 İstanbul 2005 s. 57-88; Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti*, Çev. Aslı Ataöv, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2001; R. B. Serjeant, *İslam Şehri*, Çev. Elif Topçugil, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 1997; Fernand Braudel, *Maddi Uygurlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar Gündelik Hayatın Yapıları*, C. 1, Çev. Mehmet A. Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1993; V. F. Büchner, “Şehir” *İA.*, C. 11, MEB. Yayını, İstanbul 1979; Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, TDV. Yayını, Ankara 1995; Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 7, İstanbul 1968; Mehmet Bayartan, “Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”, *İÜ. Edb. Fak. Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S. 13, İstanbul 2005.

merkezi idare arasındaki ilişkide aracı rolü görmüşlerdir (Kazıcı 2003:89-91). Şehirlerin gelişmesinde ulaşım, ziraat ve ticarete uygun yapısı ile savunmasının kolay olması yanında, yerlerinin tayininde etkisi olan su önemli yer tutar. Su kaynakları insanları etrafında toplamıştır(Akarca 1987:24).

Milattan önceki dönemden beri yerleşime sahne olan Demirci, farklı kültür ve medeniyetlerin yaşadığı bir alan olmuştur. XIV. Yüzyılın başında Türk egemenliğine giren Demirci, Saruhan Bey'in Manisa bölgesinde ilk fethettiği yerlerdendir(Emecen 1989:1). XV. Yüzyılın birinci yarısında Çelebi Mehmet döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlanmış(Sevim-Yücel 1989:304) ve Osmanlı Devleti yıkılana kadar da onun hâkimiyetinde klasik taşra teşkilatı içinde kaza statüsünde varlığını devam ettirmiştir.

Çalışmamızın ana kaynaklarından biri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1531 tarihli, 165 numaralı, ikincisi de Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 115 numara ile kayıtlı ve 1575 tarihli tahrir defterleridir. Ayrıca kaynakçada belirtilen tahrir defterlerinden de alıntılar yapılmıştır. Bu defterlerden anlaşıldığı üzere Saruhan Sancağında ana idari birim olarak sancak, ardından kaza, bunun altında nahiyeler, nahiyelerin alt birimi olarak da köy ve mezralar bulunmaktadır. XVI. Yüzyılda Demirci kazasında da benzer yapı görülmektedir. Demirci bu dönemde hem Saruhan Sancağının bir kazasının, hem de bu kazanın merkezi konumunda Demirci şehrinin adı olmuştur. 1531 tarihli tahrir defterinde Demirci kazasında, Demirci ve Borlu nahiyeleri ve bunlara ait merkezlere rastlanırken, 1575 tarihli defterde Karataş ve Ortapare adında iki yeni nahiye daha görülmekte ancak bu yeni nahiyelerin merkezlerinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu dört nahiye içinde sadece Demirci nahiyesinin merkezi konumundaki Demirci şehrinde mahalle bulunmaktadır.

II) MAHALLELER

“Konaklanan yer” manasına gelen mahalle, şehrin bir semti anlamında Türkçede yer bulmuştur(Kramers 1988:144). Her toplumda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de mahalleler kendine has özellikleri olan yerlerdi. Osmanlı mahalleleri genellikle bir mescit etrafında gelişmiş olup, mescide adını veren şahsın ismi, aynı zamanda mahallenin de ismi olmuştur(Ayverdi 1958:3). Bu gelenek Osmanlı Devleti öncesi Selçuklu Devletleri'nde de görülmektedir(Baykara 1997:204,205). Mahalle halkı mahalleyle ilgili konularda söz sahibi olduğu gibi, mahallenin güvenliğinden sorumlu tutulmuşlardır (Ergenç 1984:75).

XVI. Yüzyıl Demircisinde gördüğümüz Hacı Baba, Hacı Hasan, Hacı Tur Beg, Kasım Fakih, Yağmur ve Ece Mahallelerinin de isimlerini yukarıda zikredildiği üzere mahalledeki mescidin banisinden aldığı düşünülebilir. Hacı Hasan, hem cami hem de bir mahalleye ismini vermiştir. Ayrıca mahallelerden üçü Hacı unvanını (Hacı Hasan, Hacı Baba ve Hacı Tur Beg), iki tanesi cami adını (Cami-i Atik ve Cami-i Cedid) taşıdığı gibi, Kasım Fakih ve Sofular gibi dini nitelikte isimlere sahip olanlar da bulunmaktadır. Görüldüğü üzere kazadaki mahallelerden yarısından fazlasının adı, dini isimlerden oluşmaktadır.

Ayrıca mahallelerden ikisi adını hisardan, bir tanesi pazardan almakta, başka bir mahalle de yiğitlik, cesaret anlamına gelen (Devellioğlu 1996:1004), Şüca' adını taşımaktadır.

XVI. Yüzyılda Demirci şehrinde yer alan mahallelerin birçoğunun aynı isimle günümüze kadar gelmiş olması yanında, buralarda bulunan bazı mimari vakıf eserlerin (Yakup Bey Camii, Hacı Hasan Camii, Hacı Baba Mescidi gibi) halen varlığını sürdürmesi, mahallelerin yerlerinin tespitini kolaylaştırmaktadır. Vakıf tahrir defterlerinden² anlaşıldığına göre XVI. Yüzyılda şehrin fiziki yapısında cami, mescit, tekke, zaviye, muallimhane, kervansaray, hamam, dükkân ve çeşmeler önemli bir yer tutmaktadır. Bunların bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Demirci mahalleleri doğudan batıya uzanan vadide, kuzey ve güney yamaçlara doğru yayılma göstermiştir. Güneye bakan yamacın zirvesinde bulunan düzlüklerde bugün şehrin Çamlıca, Beyazıt gibi yeni mahalleleri yayılma alanı bulurken, XVI. Yüzyılda Demirci şehrindeki mahallelerin, vadinin çukur bölgesinde ağırlıklı olarak yer alması, kışların sert geçmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bugün dahi şehrin yüksek olan doğu kesimiyle, "Kazanaltı" tabir olunan batı bölgesi arasında yaklaşık olarak 5 derecelik ısı farkı oluşabilmektedir.

Demirci nefsinde 1531'de mevcut bulunan 13 mahallenin,³ 1575 yılında da devam etmekle birlikte, dördünün isminde değişiklik olduğu gözlenmektedir. Cami-i Atik Mahallesinin Cami-i Köhne, "Şüca-ı Muazzez-i Kasım Fakih" şeklinde bir bütün olarak kaydedilen mahallenin sadece Şüca', Hisar Mahallesinin ise İç Hisar ve Hacı Hasan Mahallesinin de (diğer adı "Kadı" ile birlikte) Hacı Sinan ismiyle deftere yazıldığı görülmektedir.

1531 yılından 1575'e kadar şehirdeki mahallelerin hane sayılarında % 200'ü aşan artışlar olduğu tespit edilmektedir. En büyük artışın 1531 yılında 26 olan hane sayısının, 1575'te 90 haneye çıktığı ve bu tarihte en büyük mahalle de olan Hacı Tur Beg Mahallesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1531 yılında şehrin en büyük mahallesi 61 hane sayısı ile Sofular Mahallesidir. 1531 yılında Cami-i Cedid Mahallesi 19 hane ile en küçük mahalle iken, 1575'te 19 hane ile Eski Hisar Mahallesi en küçük mahalle olma özelliğine sahiptir.

1531 yılında Demirci şehrinde bulunan mahallelerin içinde en kalabalık olan Sofular Mahallesini sırasıyla Kadı, Kasım Fakih, Hisar, Pazar, Yağmur, Eski Hisar, Şüca', Hacı Tur Beg, Hacı Baba, Cami-i Atik, Ece ve Cami-i Cedid Mahalleleri izlemektedir. 1575'te de en kalabalık mahalle olan Hacı Tur Beg Mahallesini sırasıyla Kasım Fakih, İç Hisar, Yağmur, Cami-i Köhne, Pazar, Sofular, Şüca', Ece, Cami-i Cedid, Kadı, Hacı Baba ve Eski Hisar mahalleleri takip etmektedir. Tahrir defterlerindeki kayıtlardan Kadı, Sofular, Hacı Baba ve Eski Hisar Mahallelerinin 1575 yılına kadar küçüldüğü, diğerlerinin ise 5 ile 64 hane arasında büyüdüğü anlaşılmaktadır.

² BOA. TD. 398; TK. KKA. TD. 544.

³ BOA. TD. 165; BOA. TD. 166.

1531 yılında Demirci şehri mahallelerinde toplam 81 adet muaf görülürken, 12 adet muaf ile Hacı Hasan Mahallesi ilk sırayı almaktadır. Cami-i Atik Mahallesinin ise 2 muaf ile en son sırada bulunduğu görülür. 1575'te şehirdeki muaf sayısı 90 adede yükselmiş, Hacı Tur Beg Mahallesi de 21 muaf ile ilk sırayı alırken, 1 muaf ile Eski Hisar Mahallesi son sıraya gerilemiştir. 1531 yılında 6 olan muaf sayısı, 1575 yılında 21'e yükselen Hacı Tur Beg Mahallesinde en fazla muaf artışı gerçekleşirken, en çok gerileme 6 adetlik eksilmeyle Kadı Mahallesinde olmuştur.

Cami-i Atik (Cami-i Köhne) :⁴

Yukarıda isimleri verilen mahallelerden bazılarının Saruhanoğulları Beyliği dönemine kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Saruhanoğlu Yakup Çelebi'nin H. 816 / M. 1413 tarihinde yaptırdığı Yakub Bey Camii,⁵ günümüzde de Cami-i Atik Mahallesinde varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla camiden hareketle bu mahallenin, Saruhanoğulları Beyliği döneminde teşekkül ettiğini söyleyebiliriz. 1531'den önce Cami-i Köhne adıyla görülen mahallenin,⁶ 1531 tarihli defterde kaydının bulunmaması, buna karşılık Cami-i Atik Mahallesinin yer alması, iki mahallenin aynı olabileceğini düşündürmektedir. 1531 yılında mahallede 24 hane, 22 mücerred, 1 imam ve 1 adet muhassıldan müteşekkil nüfusun bulunduğu görülmektedir.⁷ 1575'te Cami-i Köhne adıyla gördüğümüz mahallede 1 imam, 3 şerif, 3 ehl-i berat, 40 mücerred yanında, 51 hane kaydı bulunmaktadır. Görüldüğü üzere mahalle zamanla büyümüş ve 1575 yılında hane sayısı iki kattan fazla artış göstermiştir.

Cami-i Cedid :⁸

Mahalle her iki tahrir defterinde de aynı isimle kayıtlı bulunmaktadır. 1531 tarihli defterde 19 hane, 10 mücerred yanında 1 imam, 1 ehl-i berat, 2 sipahizade ve 1 pir-i faniden oluşan toplam 5 adetlik muafila şehrin en küçük mahallesini oluşturmaktadır. 1575 yılında ise mahallenin 26 hane, 20 mücerred, 1 imam ve 1 muhassıldan müteşekkil yapısı ile küçük de olsa nüfusunda artış olduğu görülmektedir.

544 numaralı defterde Cami-i Cedid evkafının Yenice adında mahallede bulunduğu kayıtlı olmakla birlikte,⁹ 115 numaralı tahrir defterinde verilen mahalleler içerisinde Yenice adında bir mahalle bulunmamaktadır. Yenice Mahallesi adını, muhtemelen burada bulunan Cami-i Cedid'den almış olmalıdır. Dolayısıyla mahallenin bu dönemde hem Cami-i Cedid, hem de Yenice olarak isimlendirildiği düşünülebilir.

⁴ BOA. TD. 165, s. 343; TK. KKA. TD. 115, s. 246 a.

⁵ BOA. TD. 398, s. 167.

⁶ BOA. TD. 398, s. 170.

⁷ Mahallelere ait tahmini nüfus rakamları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁸ BOA. TD. 165, s. 350; TK. KKA. TD. 115, s. 246 a.

⁹ TK. KKA. TD. 544, s. 86 b.

Ece :¹⁰

1531’de 24 hane, 21 mücerred, 1 imam, 1 sipahizade ve 1 divaneden oluşan nüfusuyla şehrin küçük mahalleleri arasında yer almakta, 1575 yılında ise mahallede 29 hane, 27 mücerred yanında 3 adet imamın kayıtlı olduğu görülmektedir. Bu imamlardan biri aynı zamanda şeyh olarak deftere kaydedilmiştir. Mahalle 1950 yılına kadar varlığını devam ettirmiş, ancak bu tarihteki yangında harap olmuş, sonrasında komşu mahallelere katılarak ilga edilmiştir(Adamaz 2012:36).

Hacı Baba :¹¹

Hacı Baba Mahallesi adını Hacı Baba isimli gaziden almaktadır.¹² Dolayısıyla Saruhanoğulları Beyliği dönemi mahallesi olduğu söylenebilir. Mahallede 1531 yılında 22 hane, 10 mücerred yanında 1 imam, 1 muhassıl, 2 mazul sipahi, 3 ehl-i berat ve 3 şeyhzade olmak üzere toplam 10 muaf bulunmaktadır. 1575’te mahallenin durumunu koruduğu ve mevcut yapısında pek fazla değişiklik olmadığı görülmektedir. Bu tarihte hane sayısının sadece bir eksilmeyle 21’e düştüğü, 10 olan mücerred sayısının değişmediği ve 10 olan muaf adedinin 4 ehl-i berat ve 1 imam olarak 5’e gerilediği anlaşılmaktadır.

Hacı Hasan (Kadı):¹³

1531 tarihli defterde Hacı Hasan nam-ı diğer Kadı olarak kayıtlı mahallenin, burada kadı’nın bulunmasından hareketle Kadı ismiyle de anılmış olduğu düşünülebilir(Gökmen 2007:57).¹⁴ Kadı adında mahalleler başka kazalarda da görülmektedir(Telci 1999:49).¹⁵ 1575 tarihli tahrir defterinde mahallenin adı Kadı nam-ı diğer Hacı Sinan olarak kaydedilmiştir. 398 numaralı 1520’li yıllara ait vakıf tahrir defterinde de Sinan Mahallesi adı bulunurken, 1531 tarihli defterde bu isimle mahalle kaydına rastlanılmamaktadır. 1575 tarihli defterde de Hacı Hasan Mahallesi kaydı yok iken, Kadı adının, Hacı Hasan yerine, Hacı Sinan ile zikredilmesi, (Hacı Hasan Mahallesinin ortadan kalkmayacağı da düşünülerek) XVI. Yüzyıl başlarından, sonlarına kadarki dönemde Hacı Hasan Mahallesinin adının, aynı zamanda Hacı Sinan Mahallesi olarak zikredildiğini akla getirmektedir. 1531’de mahallede 35 hane, 31 mücerred ve 2 ehl-i berat, 1 a’ma, 1 şerif, 7 sipahizade ile 1 şeyhten oluşan toplam 12 adet muaf görülmekte, 1575’te ise 21 hane, 8 mücerred yanında 1 imam, 1 muhassıl ve 4 sipahizadeden oluşan toplam 6 kişilik muaf bulunmaktadır.

¹⁰ BOA. TD. 165, s. 345,346; TK. KKA. TD. 115, s. 248 a.

¹¹ BOA. TD. 165, s. 347,348; TK. KKA. TD. 115, s. 249 a.

¹² BOA. TD. 398, s.163-165. Saruhan Bey’in kardeşi Çuğa Beg, Balçıkhisarı köyünü, Hacı Baba isimli gaziye gelip geçene hizmet edilmesi şartıyla vakfetmiştir.

¹³ BOA. TD. 165, s. 342; TK. KKA. TD. 115, s. 247 a-b.

¹⁴ Nitekim Hükümet binası günümüzde aynı mahallededir.

¹⁵ Günümüzde de Türkiye’nin değişik şehirlerinde Kadı adında mahalleler bulunmaktadır. Mesela Zonguldak merkez, Kastamonu’nun Taşköprü ve Çanakale’nin Lâpseki ilçelerine bağlı Kadı adında mahalleler bulunmaktadır.

Hacı Tur Beg :¹⁶

1531'den sonra büyüme gösteren mahallelerden biridir. Bu tarihte 26 hane, 7 mücerred ve 1 imam, 1 ehl-i berat ile 4 mazul sipahiden oluşan muafaların yer aldığı mahallenin nüfusunda büyük bir artış meydana geldiği, 1575'te tahrir defterindeki 90 hane, 46 mücerred yanında 1 imam ve hatib, 5 ehl-i berat ve 15 sipahizade kaydından anlaşılmaktadır. Bu da yaklaşık olarak % 250 civarında artışa tekabül etmektedir. Buna göre Demirci şehrinde 1531'den sonra en fazla büyüyen mahallenin Hacı Tur Beg olduğu tespit edilmektedir. Bu artış, Demirci şehrindeki bazı mahallelerdeki nüfus azalması da dikkate alındığında, mahalleler arasında nüfus hareketi ya da mahalle sınırlarında değişmelerin olduğunu akla getirmektedir. Mahallenin adı zaman içerisinde bozulmuş ve adeta anlamsızlaştırılarak günümüzde Hacı Türbek şekline dönüşmüştür.

Hisar (İç Hisar):¹⁷

Hisar ve İç Hisar Mahalleleri isimlerinden de anlaşılacağı üzere adlarını XVI. Yüzyıl öncesinde şehrin hisarından almış olup, bu hisarın bulunduğu yerde kurulmuş olmalıdır. Nitekim Demirci'de bir kalenin olduğu ve bu kalenin Celalilerin eline geçmesinden korkularak II. Bayezid tarafından yıktırıldığı Evliya Çelebi tarafından belirtilmektedir(Çelebi 2011:54). Bu hisarın kalıntıları günümüze kadar gelmiş olmakla birlikte, bulunduğu yerin iskâna açılmış olması hasebiyle hisarın temelleri meskenlerin altında bulunmaktadır.

1531'de Hisar adıyla gördüğümüz mahallenin adı, 1575'te İç Hisar olarak değişmiştir. 1531 tarihinde mahalle 35 hane, 13 mücerred nüfusun yanında 1 imam, 1 hatib, 1 müezzin ve 7 mazul sipahiden oluşan toplam 10 muaftan müteşekkil olup, 1575'te mahalle nüfusunda ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Bu tarihte mahallede 64 hane, 31 mücerred yanında 1 imam ve 9 sipahizadeden oluşan muaf bulunmaktadır. Görüldüğü gibi mahallenin nüfusunun yüzyılın içinde % 80'in üzerinde bir artış ile yaklaşık olarak iki kat büyüdüğü anlaşılmaktadır.

Eski Hisar :¹⁸

Eski Hisar Mahallesi de adını muhtemelen üstte zikredilen kalenin hisarından almış olmalıdır. 1531 tarihli tahrir defterine göre, Demirci kazasında da sadece kaza merkezi Demirci şehrinde, toplu olarak Eski Hisar Mahallesi ve perakende olarak da diğer mahallelere dağılmış gayrimüslim nüfusa rastlanmakta, bunun haricinde kırsal bölgede gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır. Ege şehirlerinin ve kırlarının nüfusu incelendiğinde, şehirlerde gayrimüslim nüfusa rastlanırken, kırsal bölgede hemen hiç gayrimüslim nüfus olmadığı belirtilmiştir(Erdoğru 1194:224). Demirci nefsinde gayrimüslim unsurların perakende olarak mahallelere dağılmış olması, onlara

¹⁶ BOA. TD. 165, s. 348; TK. KKA. TD. 115, s. 249 b, 250 a.

¹⁷ BOA. TD. 165, s. 349- 350; TK. KKA. TD. 115, s. 249 a.

¹⁸ BOA. TD. 165, s. 350 -351; TK. KKA. TD. 115, s. 251 a-b.

ikamet edecekleri mahalle konusunda bir kısıtlamaya gidilmediğini göstermektedir. Osmanlı kentlerinde Müslüman ve gayrimüslim mahalleleri bulunmakla birlikte, kentin diğer bazı bölgelerinde bunların gayrimenkul sahibi olabilmelerini engelleyecek katı sınırlamalar da yoktu(Faroqhi 2007:272).

Eski Hisar Mahallesinde gayrimüslimler ile Müslümanlar bir arada yaşamakta,¹⁹ gayrimüslimlerin bazılarının Türkçe isimler aldıkları da görülmektedir. Defterde Kirbakor v. Yorgi gibi gayrimüslim isimleri yanında, İlyas v. Bali gibi Türkçe isimlere sahip zimmîlerin de kaydı bulunmaktadır. 1531 tarihli deftere göre, mahallede 22 hane, 13 mücerred ile 1 imam, 1 abdal ve 2 pir-i faniden oluşan Müslüman nüfus kayıtlı iken, 20 hane de gayrimüslim nüfus görülmektedir. 1575 yılında ise mahallede 19 hane ve 21 mücerred yanında 1 sipahizade bulunmaktadır. Buna göre 1575'te Demirci şehrinin en küçük mahallesi olma özelliğini taşımaktadır. 1575 tarihli defterde gayrimüslim nüfus tek başlık altında 12 nefer olarak kaydedilmiş olup, herhangi bir mahallede isimleri verilmemiştir. Bu da, bu tarihte Demirci nefsinde gayrimüslim nüfusun bir mahallede toplanmayıp, perakende olarak şehre yayıldığını düşündürdüğü gibi, bir mahalle oluşturacak sayısal çoğunlukta olmadıklarını da göstermektedir.

Kasım Fakih :²⁰

Mahalle adını muhtemelen kurucusundan almaktadır. 39 hane, 15 mücerred yanında 1 imam, 1 muhassıl, 1 ehl-i berat, 1 hatib ve 4 sipahizadeden müteşekkil yapısıyla, 1531'de şehrin büyük mahallerinden birisidir. 1575 yılında 69 hane, 56 mücerred yanında 1 imam 1 ehl-i berat ve 7 sipahizadeden oluşan 9 adet muaf nüfusuyla yaklaşık iki katlık bir büyüme göstermiştir.

Pazar :²¹

Pazar Mahallesi şehir pazarının bulunduğu mahalledir. Adını da burada kurulan pazardan almış olmalıdır. Bugün de Cumartesi günleri bu mahallede haftalık olarak pazar kurulmaktadır. 1531'de 37 hane, 23 mücerred ile 1 imam, 1 ehl-i berat, 1 a'ma, 1 naib kadı, 2 mazul sipahiden oluşan 6 muaf Demirci şehrinin nüfus bakımından beşinci sırasında yer alan mahalle, 1575 yılında 46 hane, 36 mücerred yanında 2 imam, 1 ma'zul ve 4 sipahizadeden müteşekkil yapısıyla büyüme kaydetmesine karşın, büyüklük sıralamasında altıncı sıraya gerilemiştir.

¹⁹ BOA. TD. 165, s. 351. Defterde verilen isimlerin içinde Kirbaki gibi Rum isimlerinden hareketle, bu gayrimüslimlerim Rum olduğu düşünülebilir. Ancak XIX. Yüzyılda Demirci'de Rum, Ermeni ve yabancıların bulunduğu görülmektedir (bkz. Gökmen 2007: 119). Dolayısıyla XVI. Yüzyılda Demirci'de bulunan gayrimüslimlerin tamamının Rum olması düşüncesine ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bununla birlikte Rumların Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Demirci'de buldukları da bilinmektedir.

²⁰ BOA. TD. 165, s. 343,344; TK. KKA. TD. 115, s. 246 b - 247 a.

²¹ BOA. TD. 165, s. 346-347; TK. KKA. TD. 115, s. 248 a-b.

Sofular :²²

1531 yılında 61 hane, 39 mücerred ve 1 imam, 3 ehl-i berattan oluşan 4 muaf ile Demirci şehrinin en büyük mahallesi olma özelliğine sahiptir. 1575'te ise gerileme gösteren mahalle 47 hane, 37 mücerred ve 1 mazul sipahi ile 2 sipahizadeden müteşekkil yapısıyla, büyüklük sıralamasında yedinci sıraya gerilemiştir.

Şüca':²³

1531 tarihli tahrir defterinde Demirci şehrinde bulunan mahallelerden birinin adı "Mahalle-i Şüca-ı Muazzez-i Mahalle-i Kasım Fakih" olarak kayıtlıdır. 1575 tarihli tahrir defterinde ise "Muazzez-i Mahalle-i Kasım Fakih" kısmının atılarak sadece Şüca' isminin kullanıldığı görülmektedir. Kasım Fakih her iki defterde de ayrı mahalle olarak mukayyedir. Bu durum "Şüca-ı Muazzez-i Mahalle-i Kasım Fakih" adıyla kayıtlı mahallenin bölünerek, Şüca ve Kasım Fakih adıyla iki ayrı mahallenin oluşturulduğunu düşündürmektedir. Günümüzde mahallenin adı Şecaettin olarak kullanılmaktadır. 1531 yılında 31 hane, 15 mücerred ile birlikte 1 imam, 1 sipahi ve 2 pir-i fani nüfustan oluşan mahallenin, Şüca' adıyla kayıtlara geçtiği 1575 tarihinde, 42 hane, 31 mücerred yanında, 1 imam ve 2 şerifden oluşan üç muafla büyüme kaydettiği tespit edilmektedir.

Yağmur :²⁴

1520'li yıllara ait 398 numaralı tahrir defterinde, mahallenin adı Yağmur Oğlu olarak geçmektedir.²⁵ 1531 tahririnden hemen öncesine kadar Yağmur Oğlu olarak isimlendirilen mahallenin, 1531'de Oğlu kısmının atılarak, sadece Yağmur şeklinde defterde kayıtlı bulunması, adının kısaltıldığını düşündürmektedir. 1575 yılına ait tahrir defterinde yine Yağmur olarak görülen mahalle, aynı yıla ait vakıf tahrir defterinde Yağmur Oğlu olarak kayıtlıdır.²⁶ Mufassal tahrir defterlerinde mahallenin adı sadece Yağmur olarak yazılırken, vakıf tahrir defterlerinde Yağmur Oğlu olarak kaydedilmesi, mahallenin isminin her iki şekilde de kullanıldığını akla getirmektedir. Mahalle sadece Yağmur ismiyle günümüze kadar gelmiştir. 1531 yılında mahalle 36 hane, 21 mücerred ve 1 imam ile 6 mazul sipahizadeden müteşekkil bir yapıya sahip iken, 1575'te 48 hane, 35 mücerred yanında, 1 imam, 1 a'ma, 11 sipahizadeden mürekkep muafla büyüme kaydettiği anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere XVI. Yüzyılda Demirci şehrindeki mahallelerden dört tanesinde hane sayıları azalırken (Eski Hisar,

²² BOA. TD. 165, s. 344-345; TK. KKA. TD. 115, s. 250 a-b. Batı Anadolu'nun değişik bölgelerinde Sofu, Sofular, Sofulu adını taşıyan bir Türkmen Yörük taifesinin varlığı bilinmektedir. XV-XVI. Yüzyılda Bergama kazasında da Sofular (Soflar), Sufiler Mahallesinin bulunduğu anlaşılmaktadır(bkz. Günay 1999:79,80).

²³ BOA. TD. 165, s.347; TK. KKA. TD. 115, s. 247 b.

²⁴ BOA. TD. 165, s. 348-349; TK. KKA. TD. 115, s. 250 b - 251 a.

²⁵ BOA. TD. 398, s. 170.

²⁶ TK. KKA. TD. 544, s. 87 a.

Hacı Hasan, Hacı Baba ve Sofular), dokuz tanesinde (Cami-i Atik, Cami-i Cedit, Ece, Hisar, Hacı Turbeg, Kasım Fakih, Pazar, Şüca' ve Yağmur) yükselmektedir. Özellikle Cami-i Atik (27 hane), Hisar (29 hane), Kasım Fakih (30 hane), ve Hacı Turbeg (64 hane) Mahallelerinde büyük oranda artışlar görülmesi, bu mahallere göç hareketinin olduğunu düşündürmektedir.

XVII. Yüzyılda Demirci kazasının canlı bir ekonomiye ve nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Evliya Çelebi bu dönemde kazada 150 köy ve şehir merkezinde 18 mahalle ve bu mahallelerde toprak örtülü 3060 ev, 6 cami, 42 mescit, 2 hamam, 2 tekke, 5 medrese, 7 han, 10 mektep, 17 çeşme, 200 dükkân bulunduğunu kaydetmiştir (Çelebi 2011:54,55)

XIX. Yüzyıl sonunda Demirci şehrinde mahalle sayısı 17 adede yükselmiştir(Gökmen 2007:55,56). Günümüzde ise Demirci'de 22 tane mahalle bulunmaktadır. XVI. Yüzyıldaki mahallelerden 10 adedi aynı isim veya isimlerinde küçük değişikliklerle bu gün de varlıklarını devam ettirmektedir. Bunlar; Cami-i Atik, Hacı Baba, Hacı Hasan, Hacı Tur Beg (Hacıtürbek), Eski Hisar (İçhisar), Kasım Fakih (Kasımfaki), Şüca' (Şecaattin), Sofular, Yağmur ve Pazar Mahalleleridir. Günümüzdeki 22 mahallenin bazıları Kavaklı, Sinan Efendi Mahalleleri gibi XIX. Yüzyılda(Gökmen 2007:55). bazıları da yakın dönemde ortaya çıkmıştır. Mesela bugün şehrin güney kısmında yer alan Cumhuriyet, Beyazıt ve Dr. Mehmet Akarsu Mahalleri 1970'ten sonra kuruluş gelişme göstermiştir.

III) XVI. YÜZYILDA DEMİRCİ ŞEHRİNDE NÜFUS

1531 yılında Demirci nefsinde bulunan mahallelerdeki hane sayıları toplamı 568'dir. Bunun 90 hanesi gayrimüslimlere,²⁷ 478'i de Müslüman nüfusa aittir. Gayrimüslim nüfus içinde 6 adet bive de bulunmaktadır. Şehirde ayrıca 81 adet muaf mevcuttur. Şehirdeki toplam mücerred sayısı da 246'dır. Şehirdeki hane sayısının 568'i bulması Demirci'nin 1531 yılında oldukça büyük bir yerleşime sahne olduğunu göstermektedir. Nitekim aynı dönemde Saruhan Sancağının merkezi konumundaki Manisa kazasının merkezi Manisa şehrinin hane sayısı 1258'dir(Emecen 1989:55). Bu dönemde Demirci şehrinin hane sayısı ve nüfusu, Manisa şehrinin hane sayısı ve nüfusunun yaklaşık olarak yarısına yakın bir rakama ulaşmıştır.

Hane sayısı hakkında verilen rakamlara askeri zümre mensupları, hür olmayan köleler gibi bazı unsurlar katılmadığından, tespit edilen nüfus rakamlarından şehrin nüfusunun daha fazla olduğu düşünülebilir. Ancak bunların sayısının düşük olduğu, büyük kısmının kalıcı olmayıp geçici nüfusu teşkil ettiği ve nüfus hacmini fazlaca etkilemedikleri de söylenebilir(Emecen 1989:54). Nüfus hesaplamalarında değişik görüşler ileri sürülmekle birlikte, XVI. Yüzyıl için genellikle 5 katsayısının kullanıldığı görülmektedir. 5 kat

²⁷ Gayrimüslimlerin 20 hanesi Eski Hisar Mahallesinde kayıtlı iken, 70 hanesi defterde "Zımmiyan-ı Nefsi Temürce" başlığı altında verilmiş, ikamet ettikleri mahalleleri belirtilmemiştir.

sayısını kullananlardan biri de Ömer L. Barkan olmuştur(Barkan 1953:21). Çalışmamızda yapmış olduğumuz nüfus hesaplamalarında, genel kabul gören hane ve muafın 5 katsayısı ile çarpılarak sonuca mücerredlerin ilave edilmesi formülü uygulanmıştır.

1531 yılında Demirci nefsinde Müslüman nüfusun yaklaşık 3041, gayrimüslim nüfusunun ise 456 kişiden oluştuğu ve her ikisinin toplamının da yaklaşık olarak 3497'ü bulunduğu tespit edilmektedir.²⁸ Şehir nüfusunun önemli bir kısmını Müslümanlar oluştururken, 456 kişi ile gayrimüslimler % 14,99'luk paya sahiptir. 1531'de Manisa şehri nüfusu da yaklaşık olarak 6496 kişiden oluşmaktadır(Emecen 1989:55). Bu dönemde Güzelhisar şehrinin 510, Alaşehir şehrinin ise 5891 kişilik yaklaşık nüfusa sahip olduğu(Telci 1999:60), 1530 yılında Kütahya Sancağının kazası olan Kula şehrinin nüfusunun 2029 olduğu görülmektedir(Gökçe 2001:29). XVI. Yüzyıl başlarında köy olan, ancak yüzyılın ikinci yarısında büyüme kaydederek kasaba haline geldiği anlaşılan Kırkağaç'ın(Günay 2007:29), 1530'da yaklaşık nüfusu ise 578 kişiden oluşmaktadır(Günay 2001:44). Kütahya Sancağının kazası olan ve Demirci kazası ile sınırı bulunan Simav'ın merkezi konumundaki Simav şehrinin 1512 yılında yaklaşık olarak 1532 kişilik nüfusa sahip olduğu görülmektedir.²⁹ 1531'de Demirci'nin komşu kazası olarak aynı sancakta bulunan Gördes kazasının şehir merkezi toplam dört mahallede yaşayan 889 kişilik nüfusa sahiptir.³⁰ Bunlara göre Demirci şehrinin bu dönemde çevre yerleşim yerleriyle kıyaslandığında da nüfus bakımından daha gelişmiş olduğu anlaşılır.

Mahalle sayısı 1575 yılında da aynı olmakla birlikte, Müslüman hane sayısının 111 adet artarak 589 adede ulaştığı, mücerred sayısının da 1531'e göre 152 adet artarak 398 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 1575'te 9 adetlik yükselme ile muaf sayısı 90 olarak tespit edilmektedir. Buna göre 1575 yılında Demirci şehrinde Müslüman nüfusun yaklaşık olarak 3793 kişi olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Gayrimüslim nüfus bu tarihte 12 hane ile yaklaşık olarak 60 kişiden mürekkeptir. Gayrimüslimlerle birlikte, 1575 yılında Demirci şehrinin yaklaşık nüfusunun 3853'e ulaştığı görülür. Buna göre Demirci şehrinin nüfusu, 1531 yılına göre 356 kişi ile % 10,18'lik bir oranda artmıştır ki bu oranın yüksek olduğu söylenemez. Gayrimüslim nüfusta ise büyük bir azalma dikkati çekmektedir. Demirci şehrinde bulunan gayrimüslim sayısı 1531 yılında 456 iken, 1575 yılında bu sayı 60 kişiye düşmüştür. Bu % 86,84'lük gibi ciddi bir gerilemeyi ifade etmektedir. Buna göre 1531'de şehirde % 14,99'luk bir nüfus

²⁸ Müslüman hanesi 478 + 81 muaf x 5 = 2460 kişi, ayrıca defterde kayıtlı 246 mücerred ile birlikte yaklaşık olarak 3041 kişilik Müslüman nüfusu bu dönemde Demirci şehrinde görürüz. Gayrimüslim nüfusunun ise, 90 hane x 5 = 450 kişi ve 6 bive ile birlikte yaklaşık olarak 456 kişiyi bulunduğu anlaşılmaktadır.

²⁹ BOA. TD. 49. 1512 yılında Simav şehrinin üç mahallesi (Yukarı, Orta ve Aşağı) bulunmakta olup, bu mahallelerde toplam 295 hane ile 57 mücerred tespit edilmiştir.

³⁰ BOA. TD. 165, s. 204-206.

³¹ Hane + Muaf x 5 + Mücerred = Yaklaşık nüfus, 589 + 90 x 5 + 398 = 3793.

oranına sahip gayrimüslim sayısı, 1575 yılında % 1,55 seviyesine gerilemiştir. 1531 yılında Demirci nefsinde ispence vergisi miktarı toplam 2500 akçe iken,³² 1575'te bu rakamın 100 akçeye kadar gerilemiş olması³³ da gayrimüslim nüfus azalmasından kaynaklanmaktadır. Gayrimüslim nüfustaki bu azalma, bunların ihtidaları ya da göç etmeleriyle açıklanabilir. Örneğin Manisa şehrinde 1531 yılında gayrimüslimler 17 hane ve 3 mücerredten meydana gelirken, bu sayı 1575'te 23 hane ve 7 mücerrede yükselmiştir. Ayrıca Manisa kazasının Emlak nahiyesinde 1531'de gayrimüslim görülmezken, 1575 yılında mezkûr nahiyede 3 mücerred yanında 27 adet de gayrimüslim hanesi görülmektedir(Emecen 1989:155). Yahudi hane sayısı da Manisa şehrinde aynı dönem içerisinde 88'den 117'ye yükselme göstermiştir(Emecen 1989:63). Bu nüfus artışları gayrimüslimlerin kendi iç bünyesindeki artıştan kaynaklanabileceği gibi, dışarıdan Manisa'ya göç hareketi olduğunu da akla getirmektedir. Bunun yanında İzmir 1528-1575 yılları arasında % 123,4 oranında nüfus artışına sahne olmuştur(Kütükoğlu 2000:32). 1531 tarihli 165 numaralı tahrir defterine göre, Demirci kazasının komşusu olan Adala, Gördes, Kayacık kazaları ile 1512 tarihli 49 numaralı tahrir defterine göre de Simav kazasında gayrimüslim nüfusa rastlanmazken, 1530 tarihinde Kula kazasında yaklaşık olarak 535 kişilik gayrimüslim bulunmaktadır(Gökçe 2001:30). 115 numaralı tahrir defterine göre 1575 yılında Adala, Gördes ve Kayacık kazaları, 1570 tarihli tahrir defterine göre de Simav kazasında yine gayrimüslime rastlanmazken, 1571'de Kula kazasında gayrimüslim nüfusun 1530'a göre 60 kişi gerileyerek yaklaşık 475 kişiden oluştuğu görülmektedir(Gökçe 2001:32). Buna göre 1575 yılında büyük bir azalma gösteren Demirci şehrindeki gayrimüslim nüfusun Manisa kazası ve özellikle de İzmir kazasına göç etmiş olduğu düşünülebilir. 1575'te defterde kayıtlı gayrimüslimlerin isimlerine bakıldığında Bali, Bazarlu, Yahşi, Turmuş, Murad, Umur, Arslan, Sinan gibi Türkçe isimlerin ağırlıklı olması, Mihayil, Kirbaki gibi gayrimüslim adına ise sadece iki tane rastlanması da dikkat çekicidir. XIX. Yüzyılda mahallede gayrimüslimlerin yaşamaya devam ettiği anlaşılmaktadır(Gökmen 2007:55).

1571 yılında Kula şehri 2730 kişilik yaklaşık nüfusa sahipken(Gökçe 2001:32), Kırkağaç'ın 1573'te 1122 kişilik nüfusu bulunduğu görülür(Günay 2020:44). Simav şehrinin 1570 yılındaki yaklaşık nüfusu ise 3010 kişiden oluşmaktadır.³⁴ 1575'te Demirci ile aynı sancakta bulunan Gördes kazasının merkezi konumundaki Gördes şehrinde yaklaşık olarak 881 kişi yaşarken,³⁵ defterde mahalle kaydı bulunmayan Gördük kazası merkezinde 82 kişilik nüfus kaydına rastlanmaktadır.³⁶ Görüldüğü gibi Demirci şehri yüzyılın ikinci

³² BOA. TD. 166, s. 336.

³³ TK. KKA. TD. 115, s. 251 b.

³⁴ TK. KKA. TD. 47. Deftere göre, 1570 tarihinde Simav şehrinde üç mahallede 602 hane yer almakta, mücerred kaydı bulunmamaktadır.

³⁵ TK. KKA. TD. 115, s. 211 a - 212 b.

³⁶ TK. KKA. TD. 115, s. 162 a.

yarısında da nüfus bakımından komşusu bulunduğu yerleşim birimlerine göre daha gelişmiş durumunu sürdürmektedir.

Konar-göçerler 1531 yılında Demirci şehrinde 67 hane ve 6 mücerred nüfus ile ikamet etmektedir. 1575 yılında ise, mücerred sayısı 8'e çıkmış, hane sayısı ise 16'ya gerilemiştir. 44 yıllık zaman diliminde Demirci şehrinde konar-göçerlerin ikamete devam ettiği, ancak sayılarında ciddi oranda düşme bulunduğu tespit edilmektedir. Bu da şehirde ikamet eden konar-göçerlerin zamanla şehirli zümresine katıldıkları veya şehirden ayrıklarını akla getirmektedir.

IV) NÜFUS YAPISI

Osmanlı Devletinin taşra teşkilatında kazalar, başlarında kadı bulunan yönetim birimleridir. XVI. Yüzyılda Saruhan Sancağının bir kazası olan Demirci'de, şehrin en büyük idarecisi kadı'dır. Yapmış olduğumuz araştırmalarda bu dönemde Demirci kazasında görev yapan kadılardan bazıları tespit edilebilmiştir. Bunlardan biri Kadı Yunus,³⁷ diğeri 1528 tarihi itibariyle Demirci'de bir yıl üç ay kadılık yapmış olan Mevlana Pir Mezdî'dir(Gökçe 1994:90). Bir kadı'nın idari bölgesi olan kazalara tabi köyler, bazen nahiyeler halinde gruplanmış, buralara adli ve idari işleri yerinde yürütmek için, bu kaza kadısı kendi adına naibler tayin etmiştir. Bu nahiyelere naibleri re'sen kaza kadısı yollamıştır(Gökbilgin 1988:38). Arşiv vesikalarında Demirci kazasında kadı naiblerinin bulunduğu görülmektedir.³⁸

XVI. Yüzyılda Demirci şehrinde bulunan çeşitli meslek gruplarının bir kısmı da tahrir kayıtlarından takip edilebilmekle birlikte, Demirci kazasına ait şerhiye sicillerinin 1906 yangınında yok olması sebebiyle(Gökmen-Karakaş 2011:170), bu defterlerdeki bilgilerden maalesef faydalanamıyoruz. Tahrir defterlerinde görülen meslek grupları arasında debbağ, kasap, değirmenci, tabbah, pabuççu ve sabunhanede çalışanlar sayılabilir. Bu tür meslek ve esnaf grupları ve bunların teşkilatının esnaf şeyhi, yiğitbaşı, bekçi, duacı üyeleri³⁹ gibi

³⁷ BOA. TD. 165, s. 386. "Emri padişahî ile Hassa yerler bey' eden Kadı Yunus, 50-60 yıldan beri harab olan değirmeni Hasan nam kimesneye satmış..."

³⁸ TK. KKA. TD. 103, s. 114 -124.

³⁹ Esnaf ve teşkilatı için bkz., Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, C. 1, İstanbul 1995; Mikâil Bayram, *Ahi Evren - Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, TDV Yayını, Ankara 1995; Mikail Bayram, *Ahi Evran ve Ahi Teskilatı'nın Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya 1991; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Ahilik*, 2. Baskı, TTK. Yayını, Ankara 1997; Neşet Çağatay, "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", *Bellekten*, C. 46, S. 182, Ankara 1982, s. 423-436; Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990; Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, 2. Baskı, MEB. Yayını, İstanbul 1990, s. 28; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkârları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Türkiyenin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Haz. Osman Okyar, Halil İnalçık, Ankara 1980, s. 103-109; Ömer Demirel, "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler*, C. 14, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002.

görevlilerin de, Demirci’de bulunduğu düşünülebilir. Tahrir defterlerindeki Demirci nefsinde kayıtlı neferlerin isimlerinde, demirci, kaşıkcı, cüllah gibi meslek adlarının kaydına rastlanılmaması, şehirdeki zanaatkâr zümre çeşitliliğinin tespitini zorlaştırmaktadır. Demirci’de kervansarayın bulunması⁴⁰ büyük boyutlarda olmasa da burada ticari faaliyetin varlığına işaret etmektedir. Bu dönemde kazada biri Demirci diğeri de Borlu nefsinde olmak üzere iki pazar kurulduğu anlaşılmaktadır.⁴¹ Şehirde hayvancılığa bağlı olarak deri sanayinin⁴² yanında, tahrir defterlerinden kazada üretiminin yapıldığı tespit edilen keten, kendir bitkilerine bağlı sanayinin olduğu ve buralarda çalışan işlerin varlığı akla gelmektedir. Ayrıca bir sabunhanenin Demirci nefsinde faaliyette bulunduğu da tespit edilmektedir.⁴³

Bu dönemde sundukları hizmetler karşılığında muafklar içersinde yer alan görevlilerin de Demirci ve çevresinde varlığını sürdürdüğü tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Padişah beratı ile atamaları yapılan imamlar, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar, mülki ve beledi bir amir olan kadının mahalledeki temsilcisi olup mahallenin yöneticisi konumundadır(Ortaylı 2010:42,43). Her ne kadar XVI. Yüzyıla ait belgelerde varlıklarından açıkça bahsedilmese de, bu dönemde Demirci şehrinde bulunan gayrimüslimlerin de ibadethanelerinin ve din adamlarının bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. XVI. Yüzyılda Demirci şehrinde imamların yanında müezzin, hatip, abdal, seyyid ve şeriflerin bulunduğu arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Tahrir defterlerinde ayrıca pir-i fani, a’ma ve divane gibi kimselerin de şehirde varlığı tespit edilmektedir. Ayrıca berat sahipleri, muhassıl, sipahi ve sipahizade gibi kesimler sayılabilir. Demirci şehrinde muaf sayısı 1531 yılında 81, 1575’te ise 90 adedi bulunmaktadır. Timar sisteminin yaygın olarak uygulandığı Demirci kazasındaki sipahi ve sipahizadeleri tahrir defterlerinde görebilmekteyiz. Günümüzde Demirci şehrinin merkezinde yer alan ve “Çereşe” adıyla isimlendirilmiş olan meydanın adı konusunda da Demirci’de çeşitli rivayetler anlatılmakla birlikte,⁴⁴ buranın adının çeri (asker) eşilen (gönderilen) yer (Meydan olarak) anlamında ortaya çıktığı ve zaman içersinde “Çereşe” olarak isimlendirilmeye başlandığı düşünülebilir. Nitekim tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre Demirci kazası XVI. Yüzyılda timar sisteminin yoğun olarak uygulandığı bir bölgedir. Bölgedeki eşkinici timarlarında bulunan ve sefere eşilecek neferlerin toplanıp birlikte hareket edecekleri bir yer olması gerekmektedir. Demirci şehrinin kurulduğu bölge genellikle yamaçlardan oluşmaktadır. XVII. Yüzyılda Demirci’ye gelen Evliya Çelebi de eserinde şehrin sokaklarının inişli çıkışlı olduğuna işaret etmiştir(Çelebi 2011:55). Dolayısıyla bugün “Çereşe” olarak isimlendirilen meydan, XVI. Yüzyılda

⁴⁰ BOA. TD. 398, s. 171.

⁴¹ BOA. TD. 165, s. 352- 410; TK. KKA. TD. 115, s. 310 b.

⁴² BOA. TD. 398, s. 170.

⁴³ BOA. TD. 165, s. 384; TK. KKA. TD. 115, s. 272 b.

⁴⁴ “Çeri Ayşe” diye birinin bulunduğu, bu adın bozularak “Çereşe” olduğu gibi.

kazadaki sefere eşilecek neferlerin toplanıp sayımlarının yapılacağı ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra birlikte hareket edebilecekleri, şehrin hemen yanında bulunan tek meydan olarak (doldurma, düzeltme gibi şekil değişikliği olmadığı farzedilerek) en uygun yerdir. Dolayısıyla meydan bu dönemlerden itibaren çeri eşilen yer anlamında “Çereşe” adını almış olmalıdır.

Demirci şehrinde görülmemekle birlikte, kazada Bektaşilerin varlığına da rastlanılmaktadır.⁴⁵ Ancak bu konuda detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Demirci şehrinde 1531 ve 1575 tarihli tahrir defterlerine göre Ali, Hamza, İsmail, Emrullah, Ramazan, Mustafa, Hüseyin, Receb, İbrahim, Muharrem, Abdulgaffar, Osman, Bekir, Ahmed, Mehmed gibi isimlerin yaygın olduğu görülmekle birlikte, Kurd, Polad, Eyne Beg, Eynesi, Arslan, Timur, Timurtaş, Çakır, Karaca, Armağan, Satılmış, Umur, Durmuş, Bahşayış, Gümüslü, Gökçe, Emre, Turak, Bayramlı, Bazarlı, Savcı, Bayezid, Çoban gibi Türkçe isimlere de sıkça rastlanmaktadır. Bunların yanında şehir halkı içinde isimlerinin başında “Hacı” ünvanı taşıyanlar da mevcuttur. 1531 yılında Demirci şehrinde “Hacı” olan 22 kişi bulunmakta iken, bu sayı 1575’te 10 kişiye gerilemiştir. Defterde şehir nüfusu içinde ismi sadece Hacı olarak kayıtlı olanların sayısı 1531’de dört, 1575’te üç adettir.

V) VAKIF ESERLER

Saruhanogulları Beyliği döneminden itibaren Demirci’de vakıf eliyle dini, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda eserler yapılmaya başlanmış, Osmanlı döneminde de yapımı devam eden bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Bunlar arasında cami, mescit, zaviye, çeşme, kervansaray, köprü, muallimhane gibi yapılar bulunmaktadır. XVI. Yüzyılda Demirci kazasının vakıfları hakkında bilgileri 398 ve 544 numaralı vakıf tahrir defterlerinde bulabilmekteyiz.

Cami ve mescitler, bilindiği üzere Türk-İslam sanatında en fazla görülen yapı grubu içersinde gelmektedir. Vakıf tahrir defterlerindeki kayıtlarda Türk-İslam mimarisinin önemli yapı taşlarından olan camilere XVI. Yüzyılda Demirci kazasında yedi adet rastlanmaktadır. Bunlardan dördü, Camii Cedit, Hacı Hasan, Kıran ve Yakup Bey camileri Demirci şehrinde olup, yangın gibi çeşitli tahribatlara uğrayıp, orijinalliklerini kaybetmeler de günümüze kadar gelmişlerdir. Aynı dönemde Demirci şehrinde Hacı Baba, Hacı Tur Beg, Kasım Fakih, Pazar, Şüca’ ve Yağmur Mahalleleri ile hangi mahallede bulunduğu defterde belirtilmeyen Hacı Bahşayış mescidi olmak üzere toplam 7 adet mescit görülmektedir.

XVI. Yüzyılda Demirci kazasında, yaklaşık olarak yarısının kökeni Saruhanogulları Beyliği dönemine kadar uzanan 25 adet zaviyeye defterlerde rastlanmakta, bu da, kazada dini yapının kuvvetli olduğuna işaret etmektedir.

⁴⁵ BOA. TD. 165, s. 387. Boz adlı köyde Bektaşî bulunduğu tahrir defterinden anlaşılmaktadır.

Bunlardan Ahi, Emireddin Dede, Eyne Ali, Hacı Hasan ve Numan Ece adındaki zaviyeler Demirci şehrinde dir.

Vakıf tahrir defterlerinde Demirci nefsi ve kırsalında bulunan mekteplerin mevcudiyetine ve buralarda görevli muallimlerin kayıtlarına da rastlıyoruz. 1520’li yıllarda Hacı Sinan Mahallesi⁴⁶ ve Şeyhler köyünde⁴⁷ iki, 1575’te ise Hacı Sinan Mahallesi,⁴⁸ Çelikler, Kıran ve Marmaracık köylerinde⁴⁹ olmak üzere dört adet muallimhane ve buralarda görevli muallimlerin kaydı defterlerde mevcuttur.

Anadolu’da eskiden beri hamamların varlığı bilinmektedir. Defterlerdeki kayıtlar incelendiğinde XVI. Yüzyılda Demirci şehrinde, Hacı Tur Beg Mahallesinde bir hamam kaydı görülmekte,⁵⁰ başka bir kayda rastlanılmamaktadır. Bu hamamın harabe olarak kalıntıları günümüze kadar gelmiştir.

Türklerin Anadolu’ya sahip olmalarından itibaren ticari faaliyetleri geliştirmek ve kolaylaştırmak amacıyla Anadolu’da kervansarayların inşa edildiği bilinmektedir. Demirci şehrinde bir kervansaray bulunmakla birlikte, bununla ilgili detaylı bilgi olmayıp sadece kervansarayın tamiri için 50 akçe ayrıldığı defterlerden tespit edilmektedir.⁵¹ Bu kervansaraydan günümüze herhangi bir iz kalmamış olup, yeri de tam olarak bilinmemekle beraber, Pazar Mescidinin kurbünde yer aldığı defterde belirtildiğinden,⁵² Pazar Mahallesinde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Suyun insan hayatında önemli bir yere sahip olması hasebiyle çeşme, en çok görülen hayırların başında gelmiştir. Demirciye ait vakıf tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre çeşmeler genellikle, köprü, yol, mescit gibi başka yapılarla birlikte vakfa konu olmuş, vakıfların içinde çeşmeler için de bütçe ayrılmıştır. Bu dönemde Demirci şehrinde ismi veya bulunduğu mahalleyle ilgili bir kayıt olmayan, bakımı için yıllık 50 akçe ayrıldığı anlaşılan bir çeşme⁵³ yanında, Cami-i Köhne evkafı içinde, iki oluğu ve yıllık 300 akçe geliri bulunan çeşmeye rastlanmaktadır ki bu çeşmenin mezbur cami bahçesi veya civarında yapıldığı düşünülebilir. Ayrıca Pazar Mescidi evkafında “Bey Pınarı” adında ve yıllık hâsılı 75 akçe olan bir çeşme kaydı defterde görülmektedir.⁵⁴ Çeşme günümüze kadar varlığını sürdürmüş olup, bugün Sülemiş Camii’nin Güney-Doğu köşesinde yer almaktadır.

⁴⁶ BOA. TD. 398, s. 169.

⁴⁷ BOA. TD. 398, s.168.

⁴⁸ TK. KKA. TD. 544, s. 87 b.

⁴⁹ TK. KKA. TD. 544, s. 99 a.

⁵⁰ BOA. TD. 398, s. 167.

⁵¹ BOA. TD. 398, s. 171,172; TK. KKA. TD. 544, s. 88 b.

⁵² TK. KKA. TD. 544, s. 87 b.

⁵³ BOA. TD. 398, s. 171, 172.

⁵⁴ TK. KKA. TD. 544, s. 87 b.

Bunların yanında şehirde yeri ve ismi konusunda bilgi bulunmayan ve yıllık 50 akçe geliri olan bir köprü de defterde kayıtlıdır.⁵⁵

VI) SONUÇ

Saruhanoğulları Beyliği ile Türk egemenliğine giren Demirci ve çevresinin, Osmanlı Devleti döneminde (XVI. Yüzyıl) yaygın bir yerleşime sahne olduğu görülmektedir. XVI. Yüzyılda Demirci şehrinde 13 mahalle bulunduğu, yüzyılın ikinci yarısında dört mahallenin isminin değiştiği, mahallelerin hane sayılarında da artış veya eksilmelerin olduğu gözlemlenmekte, bu dönemdeki mahallelerden önemli bir kısmının da günümüze kadar geldiği tespit edilmektedir. Demirci şehrindeki mahalle sayısı zaman içinde artış göstermiştir. Mesela XIX. Yüzyıl sonunda Demirci şehri 17, günümüzde ise 22 adet mahalleye sahiptir. Şehirdeki Müslüman nüfus 1531 yılında yaklaşık 3 bin kişi olup, bu sayı diğer unsurlarla birlikte yaklaşık olarak 3500 kişiyi bulmaktadır. Bu da aynı dönemde Manisa şehrinin nüfusunun yarısına yakın bir rakama işaret etmekte ve Demirci şehrinin bu dönemde nüfus konusunda gelişme kaydettiğini göstermektedir. 1575'te şehir, yaklaşık olarak 3800 Müslüman nüfus yanında, diğer unsurlarla birlikte yaklaşık 3850 kişiden oluşmakta, buna göre de, şehir nüfusunun yüzyılın ikinci yarısında takriben % 10 civarında arttığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Demirci şehrinde gayrimüslim nüfus yüzyılın ikinci yarısında büyük oranda azalmıştır. Demirci'ye komşu olan kazaların yüzyılın ikinci yarısında gayrimüslim nüfuslarında artış bulunmaması, buna karşılık Manisa ve özellikle İzmir'de gayrimüslim nüfusun artış göstermesi, Demirci'deki gayrimüslimlerin buralara göç ettiğini düşündürmektedir.

Bu dönemde Demirci ve çevresinde sanayi hammaddesi üretimi yanında, dericilik gibi bazı sanayi dallarının geliştiği ve çeşitli zanaatkâr zümre ile meslek gruplarının var olduğu da tespit edilmektedir. Şehirde vakıf eserlerin oldukça yaygın olduğu, bu eserlerle şehirdeki insanların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması yanında, şehirde Türk-İslam kültürünün yerleşmesinin de sağlandığı anlaşılmaktadır. Yapmış olduğumuz bu çalışmanın bölge tarihi yanında Osmanlı Devleti tarihinin de aydınlatılmasına katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

⁵⁵ BOA. TD. 398, s. 171, 172.

TABLO: 1531 ve 1575 Yıllarında Demirci Mahalleleri⁵⁶

	MAHALLELER	HANE	MÜCERRED	NAİB KADI	SİPAHİ	MAZUL	SİPAHİZADE	MAZUL SİPAHİZADE	SERİF	SERİFZADE	MUHASSİL	İMAM	MÜEZZİN	HATİB	SEYH	SEYH ZADE	ABDAL	EHL-İ BERAT	MA'LUL	A'MA	PIR-İ FANİ	DIVANE	NEFER SAYISI	YAKLAŞIK NÜFUS	PAY (%)
1	KADI	42	31			7		1							1			2					85	301	9,58
		21	8			4					1	1												35	143
2	CAMİ-İ ATİK	30	22								1	1											54	182	5,79
		51	40							3		1						3						98	330
3	KASIM FAKİH	48	15			4					1	1		1									71	295	9,39
		71	58			7						1							1					138	458
4	SOFULAR	66	39									1						3					109	389	12,38
		47	37			1	2																	87	287
5	ECE	25	21			1						1										1	49	161	5,12
		32	28									3												63	203
6	PAZAR	44	23	1		2						1						1		1			73	273	8,69
		46	36			4						2							1					89	301
7	ŞÜCA'	34	16		1							1											54	206	6,55
		42	31							2		1												76	256
8	HACI BABA	27	12			2					1	1						3					49	197	6,27
		21	10									1											36	140	3,80
9	HACI TURBEG	32	8			4						1											46	198	6,30
		90	46			15						1							5					157	601
10	YAĞMUR	41	21					6				1											69	261	8,30
		48	35			11						1								1				96	340
11	HİSAR	46	13					7				1	1	1									69	293	9,32
		66	33			9						1											109	413	11,22
12	CAMİ-İ CEDİD	20	11			2					1	1						1			1		36	136	4,32
		29	20								1	1											51	175	4,75
13	ESKİ HİSAR	43	14									1									2		61	249	7,92
		19	21			1																	41	121	3,28
TOPLAM		498	248	1	1	8	14	13	1	-	3	12	1	2	1	3	1	12	-	2	5	1	827	3141	100
		583	403	-		1	53	-	-	5	2	14	-	-	-	-	-	-	13	1	1	-	-	1074	3768

⁵⁶ Her mahalle isminin yanında verilen birinci satır, mahallenin 1531, ikinci satır ise 1575 yılındaki durumu göstermektedir. Adı yazılan mahallenin altında verilen ikinci bir mahalle adı ise, 1531 yılındaki mahallenin isminin 1575 yılındaki halidir. Toplam karşısındaki birinci satır 1531, ikinci satır 1575'teki genel durumu göstermektedir. Tabloda 1531 yılında Eski Hisar Mahallesindeki 20 hane gayrimüslim ile şehirde kayıtlı 67 hane ve 6 mücerreden oluşan Yörükler dâhil, ancak şehirdeki perakende olarak kayıtlı 70 hane ve 6 biveden oluşan gayrimüslimler dâhil değildir. 1575 yılına ait rakamlara da şehirde perakende olarak kayıtlı 12 haneden mürekkep gayrimüslim nüfus dâhil değildir.

KAYNAKLAR

I- ARŞİV KAYNAKLARI

A) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tahrir Defterleri (BOA. TD.). No: 49, 165, 166, 398.

B) Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi Tahrir Defterleri (TK. KKA. TD.). No: 47,103, 115, 544.

II- KİTAP- MAKALE – BİLDİRİ – TEZ

ADAMAZ, Kadir (2012), *XVI. Yüzyılda Demirci Kazası*, (Basılmamış Doktora Tezi) CBÜ. , SBE. , Manisa.

AKARCA, Aşkıldil (1987), *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I Şehir ve Savunması*, 2. Baskı, TTK. Yayını, Ankara.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1958), *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası Ankara.

BARKAN, Ö. L. (1953), “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi” *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, s. 1-25.

BAYKARA, Tuncer (1997), *Türk Kültürü Araştırmaları*, Akademi Kitabevi, İzmir

ÇELEBİ, Evliya (2011), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke Medine*, Haz. Seyit Ali Kahraman, 9. Kitap – C.1, Yapı Kredi Yayını, İstanbul.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1996), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 13. Baskı, Aydın Kitabevi Yayını, Ankara.

EMECEN, Feridun M. (1989), *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK. Yayını, Ankara.

ERDOĞRU, M. Akif (1994), “Onaltıncı Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresi” , *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri Kitabı*, s. 221 – 230.

ERGENÇ, Özer (1984), “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV. , s. 69 -78.

FAROQHİ, Suraiya,(2007), *Orta Halli Osmanlılar*, Çev. Hamit Çalışkan, İş Bankası Yayını, İstanbul.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1988), “Nahiye”, *İA. , C.9*, TDV. Yayını, s. 37-39.

GÖKMEN Ertan,(2007) *Tanzimat’tan Meşrutiyete Demirci Kazası*, Demirci Belediyesi Yayını, İzmir.

GÖKÇE, Turan (2001), “XVI. YY.da Kula” *Manisa Araştırmaları- 1*, s.1-38.

GÖKÇE, Turan (1994), “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadıhıkları ve Kadıları”, *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, s. 77- 94.

GÖKMEN, Ertan- KARAKAŞ, Ömer (2011), “1950 Demirci Yangını”, *I. Demirci Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, s. 167 – 209.

GÜNAY, Vehbi (2001), “Köyden Kasabaya: Kırkağaç’ın Gelişimi (XVI. Yüzyıl)”, *Manisa Araştırmaları- 1*, s. 39 -53.

GÜNAY, Vehbi (2007), “Kırkağaç Kasabasının Doğuşu”, *Kırkağaç Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, s. 12 – 32.

GÜNAY, Vehbi (1999), *XV-XVI. Yüzyıllarda Bergama Kazası*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ege Ü. , SBE. , İzmir.

KAZICI, Ziya (2003), *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, Bilge Yayıncılık, İstanbul.

KRAMERS, J. H. (1998), “Mahalle”, *İA. , C. 7*, s. 144.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (2000), *XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir.

ORTAYLI, İlber (2010), *Osmanlı Toplumunda Aile*, 12. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, C. - DOĞANAY, H. - ÖZCAN, N. A. ,(2007), *Türkiye Coğrafyası (Fiziki- Beşeri- Ekonomik- Jeopolitik)*, 6. Baskı, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.

SEVİM, Ali -YÜCEL, YAŞAR (1989), *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK. Yayını, Ankara.

TELCİ, Cahit (1999), *XV. XVI. Yüzyıllarda Ayasulug Kazası*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Ü. , SBE. , İzmir.